

Lehocski Bernadett

Latin-Amerika nemzetközi pozíciókeresése: globális észak/nyugat és globális dél/kelet között

Absztrakt

A tanulmány Latin-Amerika nemzetközi pozíciókeresését vizsgálja, a nemzetközi rendszer jelenlegi átalakulása és a Kína meg az Egyesült Államok közötti verseny összefüggésében. A hidegháborút követően Latin-Amerika mint régió ígéretes fejlődést mutatott politikai stabilitás, gazdasági növekedés és regionális összefogás tekintetében, következésképpen úgy tűnt, hogy végre aktívabb szereplővé válhat a világban, a kialakulóban lévő többpólusú nemzetközi rend egyik potenciális pólusaként tekintettek rá. Brazília felemelkedése és BRICS-tagsága támogatta Latin-Amerika megerősödött szerepét a nemzetközi ügyekben.

A régió köztes helyzete Észak és Dél, valamint a nyugati és a nem nyugati világ között fontos lehetőséget kínál arra, hogy hídként szolgáljon e csoportok között. Latin-Amerika diplomáciai kapcsolatok és multilaterális fórumok terén szerzett 200 éves tapasztalata kiváló eszköztárat biztosít a szerep betöltéséhez. Kína (és általában Ázsia) politikai és gazdasági terjeszkedése Latin-Amerikában a 2000-es években jól illeszkedett ehhez a lehetőséghez.

Am ahogyan látni fogjuk, ezek a lehetőségek az elmúlt évtizedben nem látszanak megvalósulni. A venezuelai gazdasági és humanitárius katasztrófa, Brazília politikai és gazdasági válsága, a szervezett bűnözés terjedése Mexikóban és Közép-Amerikában a latin-amerikai országokban passzívabb, befelé forduló hozzáállást alakított ki a nemzetközi kapcsolatok tekintetében. Eközben a kialakulóban lévő amerikai–kínai rivalizálás a jelek szerint inkább szűkíti a latin-amerikai országok külpolitikai diverzifikációs lehetőségeit, és arra kényszeríti őket, hogy oldalt válasszanak.

A 2000-es évek hagyatéka: neopopulizmus és külpolitikai aktivitás

A világ régiói közül Latin-Amerikában bontakozott ki elsőként a neoliberális gazdaságpolitikát és az annak jegyében megfogalmazott „IMF-receptet” erősen kritizáló, strukturált politikai irányzat. A 2000-es évek elején a latin-amerikai politikusok

és közgazdászok körében mind elterjedtebbé vált a nézet, miszerint helytelen lenne a neoliberális gazdaságpolitikát alternatíva nélkülűnek tekinteni, és a legkevésbé sem egyértelmű, hogy az IMF diktálta lépések követése jelenti a hosszú távú gazdasági megoldást a régió gazdasága számára.

Mindezek eredményeként a 2000-es évek elejétől a dél-amerikai szubkontinens egyre több országában kerültek hatalomra a neoliberális gazdaságpolitika alternatíváját kereső, a neoliberális receptet követő strukturális reformok veszteseinek érdekeit képviselő vagy legalábbis az ő nevükben felszólaló baloldali elnökök, akiket a szakirodalom és a nemzetközi sajtó (neo)baloldali/(neo)populista vezetőkként definiált, az egész jelenséget pedig rózsaszín dagályként/hullámként (*pink tide*) aposztrofálta.

A demokratikusan megválasztott populista baloldali elnökök ugyan távolról sem alkottak homogén egységet, ami mégis közös volt bennük, hogy belpolitikájukban határozottan jelent meg a szociális dimenzió; a szegénység felszámolását, a lakhatási problémák megoldását, az egészségügy és az oktatás fejlesztését, széles társadalmi csoportok számára elérhetővé tételét célzó kezdeményezéseket karoltak fel; külpolitikájukban pedig egyfelől a regionális összefogás erősítését szorgalmazták, másfelől a külső tradicionális partnerektől – elsősorban az Egyesült Államoktól – való függőség felszámolását, kiegyensúlyozottabb kapcsolatok építését hangsúlyozták új partnerek keresése (külpolitikai diverzifikáció) során, és elkötelezettek voltak a multipoláris világrend építése mellett.

Latin-Amerika nemzetközi rendszerben betöltött helyét alapvetően meghatározza az Egyesült Államok földrajzi közelsége és ezen szereplők egy kontinensre zártsága. A 2000-es évek Amerika-közi kapcsolatait számos külső és belső körülmény tette konfliktusossá. Fontos tényező volt a fentebb bemutatott latin-amerikai neobaloldali fordulat, mivel az új vezetők retorikájukban egyértelműen az Egyesült Államokat és a Nemzetközi Valutaalapot (IMF) nevezték meg a neoliberális reformok kudarcának felelőseként. Emellett a 2001. szeptember 11-ei terrortámadás, majd azt követően a nemzetközi terrorizmus ellen indított amerikai háború (*War on Terror*) sok energiát vont el az USA déli szomszédjaival való kapcsolatától. A 2003-ban megindított iraki háború egyértelműen negatív reakciókat váltott ki a latin-amerikai országokban; az unilaterális amerikai külpolitika elítélése a legkevésbé sem új keletű a régióban, alapját az Egyesült Államok 20. századi latin-amerikai intervenciói adják. Az Irak ellen 2003-ban indított háborút mindössze hét latin-amerikai ország támogatta, közülük hat közép-amerikai és karib-térségbeli állam volt – amelyek ekkortájt éppen kereskedelmi tárgyalásokat folytattak az USA-val –, a hetedik pedig Kolumbia, amelynek központi kormánya a 2000-ben indított Kolumbia Terv (*Plan Colombia*) keretében évente jelentős pénzügyi és katonai segítséget kap Washingtontól a baloldali gerillák felszámolása és a kokainkereskedelem

visszaszorítása céljából. Mexikó és Chile – két jelentős, az USA-val hagyományosan jó kapcsolatokat ápoló latin-amerikai ország – 2003-ban az ENSZ Biztonsági Tanácsának nem állandó tagjaként az iraki háború ellen foglalt állást (HAKIM 2006: 42), ami jelezte az Amerika-közi rendszer megváltozott dinamikáját.

Összességében a 2000-es években az Egyesült Államok által meghirdetett terrorizmus elleni háború eltávolította Latin-Amerikát Washingtontól, gyengítve az Amerika-közi rendszer 1990-es években kiépített intézményi struktúráját. A nyugati típusú demokrácia terjesztését célzó amerikai kísérletek visszatetszést váltottak ki Latin-Amerikában, nem utolsósorban azért, mert a dél-amerikai populista fordulat több szereplőjével (mindenekelőtt Venezuelával és Bolíviával) kapcsolatban megfogalmazott amerikai kritikákat a latin-amerikai neobaloldali vezetők többsége úgy értékelte, hogy Washington „kettős mércét” alkalmaz, vagyis az USA-hoz fűződő politikai kapcsolatok fényében ítéli meg az egyes államok politikai berendezkedését – kritizálja autoriter voltukat, vagy éppen szemet huny a demokrácia teljes hiánya felett.

Mindezzel párhuzamosan a Kínai Népköztársaság egyre fontosabb külső szereplővé, politikai és gazdasági partnerré vált Latin-Amerika számára. Az ezredfordulót követően a neopopulista vezetők külpolitikai diverzifikációs igénye találkozott a kínai gazdaság növekvő nyersanyag- és élelmiszerigényével a világpiacon. A kínai–latin-amerikai kapcsolatok dinamikus fejlődése elsősorban ezen kereskedelmi lehetőségeken alapult, de jól rímelt a dél-amerikai országok alternatívakeresésére is: Kína gazdasági nagyhatalommá válása azt igazolta a latin-amerikai országok számára, hogy lehetséges kiemelkedő gazdasági fejlődés a nyugati minták követésén túl. A 2000-es évek környékén a kínai gazdasági fejlődés eredményei már szociális téren is jól láthatóak voltak: Kínában az 1980-as évtizedben a szegények száma 542 millióról 375 millióra csökkent, amelyet az 1990-es évtized folyamán 260 millió főre sikerült mérsékelni – amivel a kínai teljesítmény jelentős hozzájárulást jelentett a globális szegénységi adatok javulásához (ANGANG–LINLIN–ZHIXIAO 2005: 62). Mindez Latin-Amerika számára, ha nem is követendő modellt, de reményteli perspektívát hordozott annak ígéretével, hogy lehetséges a „fejlődő” kategória elhagyása és a globális szerepvállalás az egykori harmadik világ tagjai számára is.

Kína számára Latin-Amerika stabil nyersanyagforrást és piacot jelentett, politikailag pedig két tényező is segítette a közeledést: egyfelől Latin-Amerika potenciális partnerként jelent meg az épülő multipoláris világrendben, illetve a 90-es években egyedüli szuperhatalomként fennmaradt USA diktálta nemzetközi rendezőelvek és intézmények lebontásában vagy legalábbis gyengítésében. Másfelől Latin-Amerika Tajvan kapcsán volt érdekes Peking számára – jelenleg a Kínai Köztársaságot

elismerő 12 állam közül 2 helyezkedik el Közép-Amerikában (Belize és Guatemala), 4 a Karib-térségben (Haiti, Saint Kitts és Nevis, Saint Lucia és Saint Vincent és a Grenadines) és 1 Dél-Amerikában (Paraguay), vagyis a világ térségei közül egyértelműen itt a legkoncentráltabb Tajvan diplomáciai elismerése; igaz, itt is csökkenő tendenciát mutat a Tajvant elismerő országok köre.

A gazdasági kapcsolatok felfutását rendszeres magas szintű politikai találkozók, illetve biregionális intézményi kapcsolatfejlesztés kísérte: 2004-ben indult a Kína–Latin-Amerika Együttműködési Fórum, majd 2008-ban jelent meg a kínai fehér könyv Peking latin-amerikai célkitűzéseivel kapcsolatban, 2014-ben pedig – a Kína–Afrika Együttműködési Fórum mintájára – jött létre a Kína–CELAC-fórum, amelynek Kína mellett 33 latin-amerikai ország a tagja (VADELL 2018: 10).

A baloldali neopopulista elnökök külpolitikájának homlokterében a külpolitikai diverzifikáció mellett a regionális kapcsolatok erősítése állt. A 2000-es évek – aktív brazil és venez szerezpvállalással kibontakozó – regionális intézményi összefogását a szakirodalom poszthegemón regionalizmusnak nevezi, arra utalva, hogy a MERCOSUR ekkor kibontakozó mélyülése és az újonnan létrehozott intézmények (ALBA, UNASUR, CELAC) elsősorban a latin-amerikai külpolitikai autonómia és saját útkeresés szimbólumaként értelmezhetőek az úgynevezett poszt-washingtonikonszenzus érában.

A 2000-es évek első évtizede rendkívül – a térség történelme során kiemelkedő módon – dinamikus és intenzív változásokat hozott Latin-Amerikában. A régiót a kibontakozó multipoláris világrend egyik pólusaként kezdték emlegetni, emellett a latin-amerikai térség egyre több szereplőjét – elsősorban Brazíliát, illetve Mexikót, Argentínát és Chilét – a reményteli feltörekvő piacok között tartották számon, míg a kedvező világ gazdasági környezet adta lehetőségeket értékelve a nemzetközi sajtó egyenesen latin-amerikai évtizedről kezdett írni a 2010-es évek kapcsán (MORENO 2010).

A neopopulista fordulat visszaszorulása, külpolitikai passzivitás a 2010-es években

A konzervatív fordulat és okai

A fentiekben vázolt intenzív és Latin-Amerika nemzetközi pozícióját tekintve sikeres 2000-es éveket követően a 2010-es évek elejétől mind egyértelműbbé váltak azon politikai és gazdasági kihívások, amelyekre a 2000-es években előtérbe került politikai szereplők nem tudtak hatékony választ adni, és amelyek kikezdtek a *pink tide* jelenség

újító erejét, háttérbe szorították korábbi hazai (elsősorban szociális) és nemzetközi (önálló regionális tömbként való feltűnés) eredményeit. Következésképp a 2000-es évek meghatározó neobaloldali szereplői a 2010-es évek közepétől gyors ütemben távoztak a hatalomból, helyüket – több helyen – konzervatív, jobboldali politikusok vették át. Utóbbiak közül a legjelentősebb Mauricio Macri Argentínában (2015), Jair Bolsonaro Brazíliában (2019) és Sebastián Piñera Chilében (2018), amely elnökök választási győzelme úgy tűnt, új, konzervatív fordulatot hoz a *pink tide* másfél évtizede után.

Mely tényezők vezettek a felvázolt politikai változáshoz, a *pink tide* elnökök baloldali alternatívájának erodálódásához? Az okokat politikai, gazdasági és szociális jelenségekre oszthatjuk, ezek összeadódása vezetett el a fordulathoz – természetesen az egyes országokban más és más súllyal estek latba az egyes tényezők, így a következőkben felsorolt okok a régióbeli politikai változás általános hátterét mutatják be, de nem térnek ki az egyes országspecifikus tényezőkre.

Az okok között a legfontosabb politikai tényező a korrupció volt, amelynek felszámolására – a 90-es évek keserű tapasztalatait követően – a legtöbb neobaloldali vezető ígéretet tett a 2000-es évek elején. A brazil és argentin korrupciós botrányok a 2010-es években súlyos társadalmi csaldódottsághoz vezettek, a baloldali erők elvesztették „tisztaságukat”, amely hatalomra jutásukkor erősítette hitelességüket és támogatta népszerűségüket. Kiemelendő a Brazíliában 2014-ben indított ügynevezett Autómosó-művelet (*Operação Lava Jato*) keretében indított vizsgálatsorozat, amely végül hihetetlenül kiterjedt és jól szervezett, Brazílián kívül számos további latin-amerikai országot elérő korrupciós hálózatot derített fel, amelyben több brazil politikai párt politikusain kívül a Petrobras és az Odebrecht óriásvállalat is érintett volt (NUNES–MELO 2017: 282). A korrupciós botrány (és Brazília gazdasági kihívásai) erőteljesen megtépázták a Brazil Munkáspárt hitelét, népszerűségét, széles körű tüntetésekhez, majd végül a Dilma Rousseff (2011–2016) elleni alkotmányos vádemelési eljáráshoz (*impeachment*) és az elnöknő politikai bukásához vezettek 2016-ban. A brazil eset egyfelől azért fontos, mert a 2000-es években Brazília központi szerepet játszott a neobaloldali fordulatban, BRICS-tagállamként és G20-tagként „képviselte” Dél-Amerikát a nemzetközi szinten. A brazil gazdasági sikerek nyomán úgy tűnt, Latin-Amerika legnépesebb és legnagyobb állama a térség „motorjává” válhat, és megvalósulhat a „brazil álom”, vagyis Brazília elnyerheti a méretének megfelelő befolyást a nemzetközi kapcsolatokban. Mindezen túl a Brazil Munkáspárt kudarca, Lula da Silva egykori elnök börtönbüntetése a neobaloldali alternatíva korruptségének szimbólumává vált a térségben, és hatással volt a környező államok politikai hangulatára is. A szakirodalom az Autómosó-művelet kettős eredményére

hívja fel a figyelmet: egyfelől bizonyítja a politikai szereplők feletti kontroll megfelelő működését, másfelől viszont rávilágít a politikusok, a politikai pártok és az üzleti élet szereplői közötti kapcsolati mintákra és azok rendkívül mély, a gyakorlatban nehezen kikerülhető beágyazottságára (NUNES–MELO 2017: 298–299) – ami a demokrácia egyik alapvető strukturális kihívása a térségben.

Gazdaságilag a 2003–2004-től induló világpiaci *nyersanyagboom* fontos alapját adta a neobaloldali vezetők szociális reformjainak, a növekvő exportbevételek biztosították a szociális kiadások finanszírozását – amelyek eredményei egyébként a szegénység és a társadalmi egyenlőtlenség visszaszorításában vitathatatlanok. A világgazdasági lehetőségek szűkülése 2012–2013-tól azonban – mint már oly sokszor a latin-amerikai történelemben – véget vetett a gazdasági fellendülés ciklusának, és megakasztotta a fejlődést, rámutatott Latin-Amerika gazdasági kitettségére. Az előző évtized növekvő exportbevételeinek kevésbé hatékony felhasználása, a gazdasági modernizációba fektetés elmaradása és az állami redistribúció eszközével véghez vitt széles körű szociális támogatás nyomán elveszett a hosszabb távon fenntartható fejlődés lehetősége, a latin-amerikai országok nem tudtak élni a *nyersanyagexportboom* adta lehetőségekkel. A baloldali rezsimek fenntarthatóságával kapcsolatos korábbi kritikák beigazolódnak látszottak, a dél-amerikai neopopulisták nem tudtak reagálni a változó világgazdasági környezetre, ami kikezdte hitelüket, hiszen azt a függőséget bizonyította, amelynek felszámolását ígérték.

A politikai instabilitás és a gazdasági kihívások mentén megjelenő – főként Brazíliára és Venezuelára jellemző – romló közbiztonság a legfőbb társadalmi ok, amelynek mentén erősödött a rend és a stabilitás iránti vágy a latin-amerikai társadalmakban. A neobaloldali rezsimek fennállása, politikai retorikájuk, az igazságtalannak bélyegzett társadalmi rend átalakítását célzó törekvések a legtöbb esetben mélyítették a szembenállást a *pink tide* hívei és az ellenzék között. Az erősödő politikai polarizáció és annak nyomán a nemegyszer véres összecsapásokba torkolló tüntetések több latin-amerikai országban is társadalmi bizonytalanságot hoztak, és ellehetetlenítették az előremutató politikai párbeszédet. Összességében a neobaloldali fordulat nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, nem hozta el a latin-amerikai fejlődés saját, alternatív receptjét, a poszthegemon törekvések képtelenek voltak fenntartani kezdeti hitelüket és sikereiket. Az alternatívakeresés kudarca egyes országokban demokratikus úton megválasztott új vezetőket hozott, akik a válságból való kilábalást ígérték, mint Argentínában, Brazíliában vagy Chilében (lásd a 2.1-es alpont első bekezdését), máshol autoriter eszközökhöz nyúltak a hatalom megtartása érdekében, mint Venezuelában és Nicaraguában.

A baloldali alternatívát megőrzők

A konzervatív fordulatot hozó választások mellett fontos megemlíteni azokat a példákat, ahol a *pink tide* vezetői vagy azok pártja/mozgalma hatalomban tudott maradni. Hugo Chávez 2013-ban bekövetkezett halálát követően Venezuelában a chávista Nicolás Maduro elnök diktatúrába fordította az ország politikai rendszerét, amit súlyos gazdasági és humanitárius válság kísért. Nicaragua közép-amerikai országgént 2007-ben csatlakozott a *pink tide* jelenséghez. Az egykori sandinista vezető, Daniel Ortega támogatottsága egy évtized után csökkent, 2018 áprilisában tüntetések indultak a távozását követelve, ami politikai válsághoz és további autoriter lépésekhez vezetett. 2021-ben Ortega politikai ellenfeleinek bebörtönzésével tudta megnyerni a választásokat, az elnyomás elől külföldre menekülők száma az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) szerint meghaladja a 200 ezret (2022).

A *pink tide* éra egyik leghosszabban az elnöki székhelyben maradó politikusa, Evo Morales (2006–2019) távozni kényszerült Bolívia elnöki székéből, sőt az országból is a 2019. októberi elnökválasztás körül kirobbanó botrány eredményeként. Az eset érdekessége, hogy bár kétségtelenül történtek választási visszaélések, Morales az első fordulót nagy valószínűséggel megnyerte – ha a szavazatok több mint 50%-át nem is tudta megszerezni. Az általa alapított mozgalom (Movimiento al Socialismo, MAS) népszerűségét bizonyítja, hogy a Morales távozása után egy évvel megrendezett választásokon a MAS jelöltje, Luis Arce győzedelmeskedett, a szavazatok 55%-át szerezte meg az első fordulóban.

A fentiek közül külön kiemelandó Venezuela esete, egyfelől mert az országban kibontakozó válságnak máig ható regionális és nemzetközi következményei vannak, másrészt mert a mai napig nagyban befolyásolja a *pink tide* regionális és nemzetközi megítélését; a társadalmi felzárkóztatást és szélesebb politikai reprezentációt ígérő reformkísérletek kudarcának mementójaként. A 2015 óta kibontakozó venéz válság nagy nemzetközi figyelmet hozott Latin-Amerika számára, vitákat generálva a nemzetközi sajtóban és a világ vezető államai között. A venéz válság okaival kapcsolatban kibontakozó vita résztvevői a Chávez-rezsim politikai megítélése mentén eltérő jelentőséget tulajdonítanak a külső és belső tényezőknek. Elsősorban a chávez-i alternatívával szimpatizálók hangsúlyozzák a kedvezőtlen világ gazdasági körülményeket és az Egyesült Államok beavatkozását, különösen a Donald Trump elnöksége idején bevezetett gazdasági szankciókat mint a humanitárius válságot kirobbantó/súlyosbító tényezőket. Venezuela gazdasági kitettsége a kőolajexportnak tagadhatatlan és több évtizedre nyúlik vissza, aminek következtében a kőolajárak 2008-as, majd 2014-es

visszaesése egyértelmű gazdasági nehézségeket hozott; inflációval és áruhiánnyal már Hugo Cháveznek is szembe kellett néznie elnöksége végén. Az amerikai szankciók bevezetése szintén korábban, 2005-ben indult a Chávez-kormány autoriter lépéseire válaszul, és folyamatosan, több lépcsőben szigorodott, de Juan Guaidó ideiglenes elnök 2019-es „beiktatása” után terjedt ki komolyabban a kőolajszektorra, és hozott katasztrofális eredményeket (CRS 2020: 1–2). A chávisták olvasatában Washington gazdasági háborút indított Venezuela ellen; Maduro egyenesen az Egyesült Államok imperialista agressziójának bélyegezte a Trump-szankciókat.

A Chávezzel szemben kritikus, a belső okokat előtérbe helyező magyarázatok a Chávez- és Maduro-érán áthúzódó inkompetens, felelőtlen vezetést, a fenntarthatatlan szociális politikát és a vezetői inkompetenciát (főként Maduro részéről) róják fel okként. Mindez sokszor találkozik azzal a narratívával, hogy a szocializmus nem működik, nem lehet alapja fenntartható politikai-gazdasági berendezkedésnek (ELLNER 2019). Összességében a kedvezőtlen külső és belső folyamatok időbeli párhuzamossága mért súlyos csapást a gazdaságra, és elmélyítette a humanitárius válságot 2015-től. Mindezek mellett fontos hangsúlyozni, hogy a rendkívül mély politikai és társadalmi megosztottság Venezuelában mára alapvető akadálya a kormánypárt és az ellenzék párbeszédének, a megkövesedett álláspontok a válság okairól, annak szereplőiről ellehetetlenítik a közeledést és az érdemi párbeszédet – ami egyértelműen hozzájárul a válság konzerválódásához.

A chávista–antichávista ellentét a 2018-as venéz választás vitatott eredményeit, majd Guaidó színre lépését követően „nemzetköziesedett”, amikor külső szereplők, a világ nagyhatalmai is állást foglaltak a társadalmat szétszakító konfliktusban. A választások elcsalására hivatkozva a venezuelai Nemzetgyűlés Juan Guaidót (a Nemzetgyűlés elnökét) kiáltotta ki ideiglenes elnökké Venezuelában. Guaidó retorikájában arra az alkotmány adta lehetőségre hivatkozott, miszerint a Nemzetgyűlés elnöke magához ragadhatja a végrehajtói hatalmat, ha az ország elnök nélkül marad. A következő hónapokban Guaidó nyíltan a szerinte illegitim Maduro-rezsim megdöntését célozta, regionális szinten Kolumbia, Paraguay és Chile volt a legfőbb szövetségese. Donald Trump amerikai elnök számára jó lehetőséget hozott Guaidó színre lépése, amennyiben megcsillant az esély, hogy az ő elnöksége alatt kerülhet ki a hatalomból Nicolás Maduro Venezuelában. 2019 áprilisában a világ feszülten figyelte a venezuelai eseményeket, és bár Donald Trump agresszív retorikával hangoztatta, hogy „minden lehetőség az asztalon van”, végül amerikai katonai beavatkozásra nem került sor, a venezuelai katonaság hű maradt Maduróhoz. A „maximális nyomás” stratégiája és Guaidó kísérlete a változásra elbukott; az „ideiglenes elnök” további ellenállásra szólította fel híveit

2019 májusában, de immár egyértelművé vált, hogy Maduro megbuktatása nem reális a közeljövőben. A Maduro-kormány az Egyesült Államok vezette puccskísérletnek titulálta az eseményeket, amelyeknek célja volt, hogy az USA átvegye az ellenőrzést a venezuelai kőolajtartalékok fölött.

Az eset nemzetközi szintre emelte az autoriter rendszerek elismerésével kapcsolatos vitát, mélyítve a demokratikus és az autoriter berendezkedésű országok közötti globális szembenállást, belobbantva a belügyekbe való külső beavatkozással kapcsolatos kritikákat. Az Egyesült Államok, a nyugat-európai országok és a *pink tide*-ről letért latin-amerikai államok (mindösszesen valamivel több mint 50 állam) deklarálták, hogy Juan Guaidót fogadják el Venezuela elnökeként, míg Kína, Oroszország, Kuba és a világ államainak többsége továbbra is Madurót ismerte el államfőnek, vagy a kérdésben nem nyilatkozott. Utóbbi csoport számára fontos motiváció volt, hogy a demokratikus intézmények lebontása, a Nyugat számára alapvető polgári és politikai jogok megsértése nem szolgálhat politikai rezsimváltás alapjául. A válság megoldását, a nemzetközi mediáció lehetőségeit erősen korlátozza, hogy ezen álláspontok módosulása nem várható, így a nemzetközi sajtóban jól dokumentált humanitárius katasztrófa és elvándorlás (2022 végére az UNHCR adatai alapján 7,1 millió ember hagyta el az országot) ellenére a nemzetközi közösség részéről komolyabb fellépés Venezuelában nem valószínű a közeljövőben. 2019 nyara óta több tárgyalási kísérlet is zajlott a kormány és az ellenzék között Norvégia, Kuba és Mexikó közvetítésével, de ezek rendre megghiúsultak a felek távol eső álláspontjai miatt. Míg a Maduro-kormány követelése rendre az volt, hogy az ellenzék érje el a szankciók azonnali felfüggesztését, az ellenzék a demokratikus választások kiírását tekintette kiindulási pontnak (RAMSEY et al. 2021: 29–35; DANIELS 2022).

Mindezek ellenére Venezuelában a 2022-es év reményt hozott a katasztrofális gazdasági és szociális tendenciák visszafordítását illetően. A 2015-től kibontakozó gazdasági és humanitárius válság hiperinflációt, áruhiányt, mérhetetlen szegénységet, éhezést, növekvő alultápláltságot és gyermekhalandóságot, gyógyszerhiányt hozott. Mindez a 2020-as évek elején az ortodox szocialista gazdaságpolitika módosítására kényszerítette a kormányt, óvatos gazdasági liberalizáció (importvámcsökkentés, dollarizáció, az árstopok felfüggesztése) indult. Nyolc év után 2022 gazdasági növekedést hozott, és javultak a szociális mutatók – a szegénység aránya a 2021-es 90,9%-ról 81,5%-ra csökkent. A másik oldalon a közel egy évtizedes válság eredményeként Venezuela a világ egyik leegyenlőtlenebb állama: a leggazdagabb 10%-nak hetvenszer magasabb a jövedelme, mint a legszegényebb 10%-nak, ráadásul az egyenlőtlenség földrajzi értelemben is erősödött Caracas és a fővároson kívüli területek között (FRANGLE-MAWAD 2023).

A neobaloldali fordulat visszaszorulásával összhangban a 2010-es évek Latin-Amerika külkapcsolataiban óvatos visszarendeződést hoztak az előző évtized turbulens, ugyanakkor a latin-amerikai szintéren egységes változásaihoz képest. Az Egyesült Államok részéről az Obama-korszak (2009–2017) új attitűdöt jelentett és kedvező latin-amerikai fogadtatásban részesült, amelynek eredményeként sikerült a két Bush-ciklus alatti „mélyrepülést” visszafordítani. A demokrata párti Obama egyenlő partnerséget ajánlott a térség államainak – közös célok és értékek mentén –, ami gyógyír volt Washington hagyományosan paternalista, lekezelő attitűdjének évtizedei után. Ugyanakkor Obama elkötelezettsége a latin-amerikai kapcsolatok javítása irányába, egyfajta új kezdet csak részben sikerült, mivel az Egyesült Államok külpolitikája – a 2000-es évekhez hasonlóan – erősen koncentrált a Közel-Kelet konfliktusaira, míg próbálta ellensúlyozni Kína (és Ázsia) globális felemelkedését (a változó amerikai külpolitikáról lásd MARTON 2024). Mindemellert az Obama-éra két elvitathatatlan külpolitikai eredménye a térségben egyfelől az Amerikai kontinens 2009-es energetikai és klímapartnersége (Energy and Climate Partnership of the Americas, ECPA), illetve az USA nyitása Kuba irányába. Előbbi legfőbb célja a hatékonyabb és tisztább energiafelhasználást célzó regionális együttműködés támogatása, a fenntartható fejlődés szélesebb keretrendszerében (CREUTZFELDT 2016: 33), ami a regionális együttműködés új dimenzióját nyitotta meg az amerikai kontinens szereplői számára. A Kubához közeledés mögött számos tényező állt, többek között az, hogy az USA a latin-amerikai térség egészéhez közelebb kerüljön, és a kubai ügy rendezése kivegye a „radikálisabbnak” tekintett latin-amerikai neopopulista vezetők (mint Hugo Chávez és utódja, Nicolás Maduro Venezuelában vagy Evo Morales Bolíviában) és Washington kapcsolatainak méregfogát. A kubai–amerikai közeledés fontos fóruma volt az összamerikai csúcstalálkozók rendszere, mivel a 2012-es kolumbiai Cartagenában rendezett csúcson több latin-amerikai elnök is követelte Kuba részvételét a fórumon, aminek háttérében az állt, hogy a neobaloldali fordulat jelentős regionális következménye volt Kuba több évtizedes izolációját követően a szigetország latin-amerikai reintegrációja. A 2015-ös panamai összamerikai csúcstalálkozóra Panama már hivatalos meghívót küldött Kubának, és az ALBA (Venezuela vezette regionális szervezet) tagállamai egyöntetűen jelezték, hogy kubai részvétel nélkül nem mennek el a találkozóra – így végül itt kerülhetett sor 2015 áprilisában a Barack Obama és Raúl Castro közötti történelmi találkozóra, amelyet 2015 júliusában a két ország közötti diplomáciai kapcsolatfelvétel követett (NAGY–DREXLER 2017: 75). Washington részéről a Kubához való közeledés egyértelmű gesztus volt a *pink tide* vezetői számára,

az Obama-adminisztráció próbálta megelőzni az USA-kritikusabb szereplők (Chávez, Morales, Correa) elidegenedését. Emellett a nyitás Kína latin-amerikai térnyerése kapcsán is fontos üzenetet hordozott – Obama igyekezett elmozdulni az amerikai Kuba-politika hagyományaitól, hogy a térség államait az amerikai érdekszférán belül tartsa, és ne „taszítsa” őket Kína felé.

Donald Trump republikánus elnökjelölt megválasztása 2016-ban azonban drasztikusan új retorikát és attitűdöt hozott, és a kereskedelmi kapcsolatok mellett a biztonságot helyezte az USA–Latin-Amerika viszony középpontjába. A latin-amerikai térség számára súlyos történelmi sérelmeket felidéző paternalista hangvétel mellett a Trump-éra az Amerika-közi kapcsolatokat tematikusan (a migrációra és a kereskedelemre koncentrálva) és regionálisan (a földrajzilag közel eső területekre összpontosítva) egyaránt leszűkítette, összességében háttérbe szorítva Latin-Amerikát az Egyesült Államok külpolitikai agendáján.

A 2010-es években Európa és Latin-Amerika kapcsolatainak akadályá volt, hogy a 2008-as világgazdasági válság nehéz helyzetbe hozta az európai gazdaságokat (és különösen súlyosan érintette a spanyol gazdaságot), a kereskedelmi kapcsolatokat nem sikerült dinamizálni, a migráció kérdése pedig politikai konfliktust generált (lásd erről részletesebben SOLTÉSZ 2014): a latin-amerikai államok erősen sérelmezték és történelmi igazságtalanságként értelmezték a szigorodó európai bevándorláspolitikát, hangsúlyozva, hogy amikor az európai gyarmatosítók hódították meg a világot, semmilyen bevándorlási korlátozással nem kellett szembesülniük, míg a posztkoloniális modernizációs kihívások előtt menekülők előtt az európai országok bezárják kapuikat. Ennek mentén erősen kritizálták az unió 2008-ban elfogadott visszatérési irányelvét (*Return Directive*) (ACOSTA ARCARAZO 2009: 3–4), majd a 2015-ben kibontakozó menekültválság kapcsán számos latin-amerikai ország (Venezuela, Brazília, Chile, Argentína, Uruguay stb.) indított szíriai menekültbefogadó programot. Az Európai Unió jelenlegi többszörös válsága nehezíti az EU–Latin-Amerika kapcsolatok mélyítését, a kölcsönös érdektelenség jele, hogy 2015–2022 között nem került sor EU–CELAC-csúcstalálkozóra, ami precedens nélküli az 1999 óta rendszeresen (kétévente) megrendezett fórumok sorában. A 2023 júliusában, Brüsszelben megrendezett találkozó újraindíthatja a biregionális kapcsolatokat.

A 2010-es évtized megmutatta a kínai–latin-amerikai kapcsolatok határait is, a rendkívül dinamikus 2000-es éveket megtorpanás követte: a közeledés ígéretes eredményei az elmúlt évtizedben lassulni látszanak, emellett megjelentek a kínai jelenléttel kapcsolatos latin-amerikai kritikák. Mindezek hátterében több tényezőt kell látnunk. Egyfelől a Kínába exportált latin-amerikai nyersanyagok világpiaci ára

csökkenésnek indult, világossá vált, hogy a kínai kapcsolat nem hozott strukturális változást; sőt, az érintett latin-amerikai államokat a nyersanyag-kitermelő pozíció irányába vitte. Másfelől a kereskedelmi kapcsolatok felfutását nem követték olyan mértékű kínai befektetések, ahogyan azt a latin-amerikai államok várták, inkább a kínai kölcsönök szaporodtak el, erősítve a térség függőségét Pekingtől. Az érkező kínai befektetések terén további kihívás azok koncentráltága (célország és gazdasági szektor mentén), a munkahelyteremtés elmaradása a várakozásoktól, illetve a környezetvédelmi kihívások (WIGELL 2016: 7), amely kritikák egy része egyébként ismerős Latin-Amerika számára a 90-es évek amerikai és európai befektetési mentén. A kínai jelenléttel kapcsolatos kritikák Latin-Amerikában 2013–2014 után hangosodtak fel, miután a 2000-es évek kereskedelmi *boomja* tetőzött, és a csökkenő nyersanyagáraknak köszönhetően csökkent a lelkesedés a Kína adta lehetőségekkel kapcsolatban. Az exportjövendelmek fékeződése mellett fontos – és máig meghatározó – kritika, hogy a latin-amerikai államokat a késztermék-előállítás felé tolja (JENKINS–PETERS 2009: 12), ami megtorpanást hozott a latin-amerikai iparosodás fejlődésében. A kínai nyersanyagkereslet túl könnyű lehetőségnek bizonyult a latin-amerikai országok számára, különösen a *pink tide* vezetők álltak nehezen ellen a lehetőségnek, mivel az exportjövendelmek növekedése kedvező körülményeket teremtett a szociális programoknak, az elesettek felemelésének, amely fontos kampányígéretük volt.

Politikai oldalról érdemes hangsúlyozni, hogy a *pink tide* hanyatlása, illetve Venezuela válsága új megvilágításba helyezte Kína szerepét Latin-Amerikában; ezen politikai folyamatok polarizálták a kínai jelenlét megítélését, és az új, konzervatív szereplők számára Peking kevésbé tűnt vonzó partnernek. 2017-ben Kína megítélése nem sokkal, de pozitívabb volt a térségben az Egyesült Államokénál: míg a latin-amerikaiak 51%-a látta kedvezőnek a kínai befolyást, az Egyesült Államokét 47% (NAYLOR 2017).

Ugyanakkor a 2010-es években erősödött meg Peking pénzügyi befolyása a térségben, elsősorban kölcsönök és hitelek formájában, a Kínai Fejlesztési Bank (China Development Bank) közreműködésével. A kínai kölcsönök a közszférát, illetve – ismét – a nyersanyag-kitermelést célozzák, fontos kedvezményezettjük a venezuelai (PDVSA) és a brazil (Petrobras) állami kőolajvállalat (RAY–GALLAGHER 2017: 7). Ezzel összefüggésben az elmúlt években Latin-Amerika adósi pozíciója kapott még nagyobb figyelmet, főleg miután Donald Trump elnöksége idején az amerikai külpolitika megfogalmazta a kínai adósságsapda-diplomácia fogalmát (SINGH 2021: 240; VÖRÖS–HORVÁTH 2024), mintegy figyelmeztetve a latin-amerikai államokat arra a főként Venezuelában és Ecuadorban tapasztalt jelenségre, miszerint a feltétel nélküli kínai kölcsönöket és hiteleket az érintett országok a stratégiaiilag fontos nyersanyagok

(kőolaj, földgáz) exportjából való részesedéssel fizetik vissza Kínának, erősítve azt a szerkezeti függőséget, amelytől Latin-Amerika évtizedek óta igyekszik szabadulni.

Összességében az elmúlt évtizedben a külső szereplők (USA, Európa, Kína) kormány- és stratégiaváltásai, illetve a legtöbb latin-amerikai országban megmutatkozó belpolitikai instabilitás és gazdasági nehézségek általánosságban fékeztek a latin-amerikai államok külpolitikájának dinamikáját a 2000-es évtizedhez képest. Az új, *pink tide* utáni szereplők befelé fordulását magyarázza a külső partnerek változó megítélése is: a nyugati országok relatív érdektelensége Latin-Amerika irányába és a kínai jelenlét negatív következményeinek (is) a meg tapasztalása általános csalódottsághoz vezetett, míg a politikai és gazdasági kihívások érezhetően kevésbé vonzó partnerre tették Latin-Amerikát; a „latin-amerikai évtized” jóslata a 2010-es évekre nem tudott beteljesedni, a térséggel kapcsolatos korábbi sztereotípiák felerősödtek, Latin-Amerika visszaszorult a globális erőtérben.

Érdemes ezeket a folyamatokat a legfontosabb dél-amerikai szereplő, Brazília példáján keresztül közelebről is megvizsgálni. Ahogy fentebb már volt szó róla, az Obama-adminisztráció nyitása Kuba felé a szélesebb Amerika-közi kapcsolatok javítását is célozta, de egyfelől megvalósulása időben egybeesett a *pink tide* háttérbe szorulásával, másfelől a Trump-adminisztráció nagyrészt lebontotta a közeledés eredményeit. Jair Bolsonaro brazil elnök hatalomra jutása (2019) azonban újabb esélyt adott a szorosabb amerikai–brazil kapcsolatoknak és annak nyomán az USA–Dél-Amerika közeledésnek. A két vezető, Trump és Bolsonaro közötti hasonlóság konfrontatív populista retorikájukban, a koronavírus-járvány kezelésében és társadalmi konzervativizmusukban partnerséget hozott a két ország között. Bolsonaro 2019-es washingtoni látogatása után Trump fontos NATO-n kívüli, tehát nem NATO-tag szövetségesnek (*Major Non-NATO Ally*, MNNA) nevezte Brazíliát, de a retorikai szólamokon túl kevés kézzelfogható eredményt hozott Bolsonaro megválasztása a bilaterális viszonyban. Igaz, erre kevés idő is maradt, mivel 2021 novemberében Donald Trump elveszítette az amerikai elnökválasztást. Miután az ezt követő események kapcsán Bolsonaro a végsőig kitartott amerikai szövetségese mellett, a Biden-adminisztrációval – érthető módon – csak kimért kapcsolatokat vitt. Annak ellenére, hogy az új amerikai elnök megválasztása után rendezett demokráciacsúcsra (Summit for Democracy) meghívta Brazíliát, Joe Biden egyértelműen Lula mellett állt ki a 2022-es brazil elnökválasztáson – amely egyébként az egy évvel korábbi amerikai elnökválasztáshoz hasonlóan érzelmeiktől túlfűtötten zajlott, és szoros eredményt hozott.

Trump vereségét követően – erős külső szövetséges híján – mind láthatóbbá vált a Bolsonaro vezette Brazília elszigetelődése regionális és globális szinten egyaránt.

Szakítva a korábbi évtizedek gyakorlatával Bolsonaro nem érdeklődött a regionális (dél-amerikai) vezetői szerep iránt, és általában nem mutatott különösebb érdeklődést a multilateralizmus irányába; 2018-as kampányában egyenesen az ENSZ-ből való kilépést szorgalmazta. Mindeközben megválasztását követően az Európához fűződő kapcsolatokban egyre súlyosabb konfliktusok mutatkoztak meg. A nyugat-európai vezetők számára olyan alapvető jelentőségű ügyek, mint a demokrácia, a kisebbségek jogai, a környezetvédelem vagy akár a multilateralizmus erősítése, mind ellentétesek voltak a brazil elnök megnyilvánulásaival és törekvéseivel. Az Amazonas-kérdés kapcsán kiütközött az úgynevezett globális problémák kezelésének egyik alapvető dilemmája: kinek a felelőssége a globális kihívások elleni fellépés, hogyan lehetséges, lehetséges-e az állami érdekek követése a globális kormányzás keretrendszerében, és legfőképpen hogyan érintik a globális kihívások az állami szuverenitást és annak részeként a terület feletti állami kontrollt. Bolsonaro Brazília modernizációhoz és gazdasági fejlődéshez való jogát hangsúlyozó harcias retorikája hamar elidegenítette a nyugat-európai vezetőket (Emmanuel Macron francia elnökkel személyeskedő vádaskodásba csapott át a konfliktus a nemzetközi sajtó élénk figyelme mellett), amit tetézett Bolsonaro moszkvai látogatása 2022 februárjában. Bolsonarónak elnöksége végére nem maradt szövetségese Európában a „nyugati civilizáció” megmentésére – Magyarországon kívül.

Érdemes röviden kitérni a Bolsonaro-adminisztráció Kína-politikájára, már csak azért is, mert Brazília első számú kereskedelmi partnere a Kínai Népköztársaság, aminek a jelentőségét az elmúlt két évtized folyamán Brazíliát célzó kínai befektetések is kiemelik. Bolsonaro 2018-as kampányában kifejezetten Kína-ellenes retorikával támadta a Brazil Munkáspárt korábbi külpolitikáját, és az USA-hoz való brazil visszatérést ígért megválasztása esetén. Hatalomra jutását követően azonban felülkerekedtek a pragmatikus gazdasági érdekek, a brazil üzleti elit „követelései” (különösen a mezőgazdasági szektorban) és a BRICS-tagságból remélt előnyök, aminek következtében Bolsonaro kritikus hangvétele tompult Pekinggel szemben. Elnöksége idején a kínai–brazil kereskedelmi kapcsolatok tovább bővültek, míg Brazília maradt a kínai befektetések első számú dél-amerikai célpontja (MARDELL 2022). Igaz, a gazdasági kapcsolatok erősítésén túl további közeledés nem történt, a Dél–Dél együttműködésben Brazília ezekben az években háttérbe szorult.

Ugyanakkor a baloldali alternatívát továbbvivő, fentebb már említett három ország (Venezuela, Nicaragua és Kuba) egymás fontos regionális szövetségese maradt, de Latin-Amerikán belül – legalábbis a kibontakozó konzervatív fordulat idején – elszigetelődni látszottak, a latin-amerikai választási kampányokban többször is elrettentő példaként utaltak rájuk. A *pink tide* hagyományos Kelet és Nyugat között egyensúlyozó

külpolitikáját nem tudták fenntartani, az Egyesült Államokkal és a nyugati országokkal – nem utolsósorban autoriter lépéseik miatt – tovább romlott a viszonyuk. 2022 nyarán a Biden-adminisztráció nem hívta meg őket a Los Angelesben rendezett összamerikai csúcstalálkozóra, ennek a lépésnek a legfőbb üzenete az volt, hogy a latin-amerikai országok az USA izolációjával számolhatnak, ha politikai berendezkedésükben „követik” őket. Az USA-val romló viszony nyomán Kínával, Oroszországgal, Törökországgal és Iránnal viszont szorosabbá vált a három ország kapcsolata. Ennek az elmozdulásnak a politikai alapja a nyugati imperializmus és az Egyesült Államok dominálta világrend meghaladásának igénye volt, ugyanakkor gazdasági kényszerből is fakadt, főként Venezuela esetében. Mindez – legalábbis a 2000-es évekhez képest és Kubát kivéve – szűkítette külpolitikai mozgásterüket és világgazdasági lehetőségeiket.

Összességében a 2010-es évtized végére a latin-amerikai térséggel kapcsolatban erősödtek a negatív percepciók: szélsőséges politikai megnyilvánulások (Venezuela, Brazília), politikai és gazdasági válságok (Venezuela, Bolívia), tüntetéshullámok és zavargások (Bolívia, Chile, Peru), politikai gyilkosságok (Mexikó), valamint állandósulni látszó korrupciós botrányok nehezítették Latin-Amerika globális pozíciókeresését politikai és gazdasági értelemben egyaránt. A regionális összefogás lehetőségeinek kimerülése gyengítette a reménybeli dél-amerikai pólus felemelkedésének lehetőségeit, és marginalizációval fenyegetett.

2020 után:

Merre tovább, Latin-Amerika?

Második pink tide vagy politikai fragmentáció?

A legtöbb érintett országban a *pink tide* vége – értsd: az adott politikai párt vagy vezető hatalomból való kikerülése – nem hozott stabil, hosszabb távú konzervatív berendezkedést. Valójában komolyabb elemzések sem születhettek a *pink tide* végét sejtető konzervatív fordulatról, olyan hamar vége szakadt – Dél-Amerika vezető államaiban egyetlen elnöki ciklus után. Ennek első példája volt, hogy 2019-ben Argentínában a peronista párt négy év után vissza tudott kerülni a hatalomba, ami fontos kérdést vetett fel a halottnak hitt *pink tide* jövőjét illetően még akkor is, ha Argentína esete kivételes, tekintettel arra, hogy a peronista párt működése a 20. század közepéig nyúlik vissza.

Mindeközben szakértők a *pink tide* földrajzi terjeszkedését látták a 2018-as mexikói választási eredményben: a dél-amerikai neobaloldali fordulat leáldozásakor, két elvesztett

választást (2006, 2012) követően ugyanis Andrés Manuel López Obradort választották elnöknek. López Obrador baloldali populista politikusként nagyon hasonló jelszavakkal kampányolt, mint a 2000-es évek elején a *pink tide* dél-amerikai vezetői, ám elnöksége eddigi tapasztalatai alapján inkább külön utasként, semmint a dél-amerikai nebaloldali fordulat továbbvivőjeként értékelhető. A külpolitikájában a 2010-es évek második felének latin-amerikai passzivitásához illeszkedő mexikói vezető ellentmondásos figura: négy év után 60%-os támogatottságot tudhat magáénak, míg kritikusai a demokrácia lebontásával vádolják, illetve hogy szemet huny a szervezett bűnözés politikai szerepvállalása felett; a 2021-es időszaki választás az eddigi legvéresebb volt az ország történetében, több tucat jelöltet gyilkoltak meg (BARRERA DIAZ 2021).

A 2020 után megrendezett választások eredményei folytatják az argentin és mexikói mintát, amennyiben demokratikus választások útján több baloldali elnökjelölt is hatalomra került Dél-Amerikában. Chilében a diáktüntetésekkel kiemelkedett Gabriel Boric győzött 2021-ben, ugyanabban az évben Peruban a politikai *mainstream* körain kívülről érkező, tanár végzettségű Pedro Castillo nyerte meg a választást. 2022-ben Gustavo Petro aratott történelmi győzelmet Kolumbiában, illetve az a Luiz Inácio Lula da Silva ünnepelhette visszatérését Brazíliában, aki a *pink tide* egyik kiemelkedő képviselője volt 2003–2011 között, és globális szereplővé tette Brazíliát.

Bár a nemzetközi sajtó előszeretettel értékeli ezeket az eredményeket a *pink tide* visszatéréseként Latin-Amerikába, új vagy második *pink tide*-ként utalva rájuk, közelebbről vizsgálva az eseményeket a kép ennél összetettebb. Hasonlóságként írhatjuk le, hogy az újonnan megválasztott baloldali vezetők számára még mindig feladat – és retorikájukban is gyakran megjelenik – az alternatívakeresés, a gazdasági és politikai stabilitás feltételeinek megteremtése, a politikai reprezentáció szélesítésének ambíciója és a korrupció elleni küzdelem. Szintén hasonlóság, hogy a társadalmi egyenlőség és a társadalmi inkluzivitás irányába történő elmozdulás – retorikai szinten legalábbis – fontos prioritás számukra.

Ugyanakkor több megkülönböztető jegyet is érdemes figyelembe venni. Már a *pink tide* felemelkedése idején is számos szakértő hívta fel a figyelmet a megválasztott vezetők heterogenitására, de a mostani „fordulat” még sokszínűbb. Jorge G. Castañeda volt mexikói külügyminiszter, aki jelenleg a New York Egyetem professzora, a „második” fordulat kapcsán a latin-amerikai baloldali vezetők három csoportját különbözteti meg. Az első csoport a túlélő autoriter baloldali vezetők köre, akiket fentebb már mi is egységként kezeltünk: Kuba, Venezuela és Nicaragua. Bár ezen országok fontos szereplői és/vagy támogatói voltak a 2000-es évek nebaloldali fordulatának, mára a latin-amerikai baloldal külön blokkjaként érdemes rájuk tekinteni az ellenzék

elnyomása és az Egyesült Államokkal elmérgesedett külkapcsolatok miatt. A második csoportba a „szociáldemokrata” elnököket sorolja, mindenekelőtt a chilei Boricot, de a brazil Lulát és az argentin Fernandezt is e csoport részeként írja le. Tagadhatatlan, hogy mindhárman a centrumhoz húznak, és prioritásként kezelik a demokratikus intézmények megőrzését, de fontos hozzátenni, hogy a csoport messze nem egységes: a mindössze 37 éves Boric pártja 2018-ban alakult, jóval a *pink tide* éra után, így ő új generációt képvisel a másik két politikussal szemben. Castañeda szerint a harmadik csoporthoz tartozik López Obrador (Mexikó), Gustavo Petro (Kolumbia), Pedro Castillo (Peru, aki egyébként 2022 decemberében kikerült a hatalomból) és Luis Arce (Bolívia), akik osztják az eredeti, 2000-es évekbeli neobaloldali fordulat nacionalista-populista retorikáját, és az állam erősebb jelenlétét támogatják a politikában meg a gazdaságban egyaránt (CASTAÑEDA 2022).

Ez a sokféle retorika, eltérő felfogás az állam szerepéről, a külkapcsolatokról és a fejlődéshez vezető útról nehezíti a regionális összefogást, a szorosabb együttműködést, és inkább fragmentációnak hat, semmint a *pink tide* kiújulásának vagy megújulásának. Fontos hangsúlyozni, hogy a vezetők szembetűnő heterogenitása mellett a külső környezet is alapjaiban változott meg a 2000-es évekhez képest. Ezzel kapcsolatban a legfontosabbak a világgazdasági körülmények: míg a 2000-es évek elején a latin-amerikai országoknak óriási lökést adott a nyersanyagárak globális emelkedése, az új, ázsiai kereskedelmi partnerek megjelenése és ezek folyományaként a növekvő export-bevételek, ma a COVID–19 utóhatásaival, inflációval és energiaválsággal küzdenek a térség államai. Ezek a körülmények egyértelműen nehezítik a választási kampányokban megjelenő populista ígéretek teljesítését és a szociális reformok, társadalmi felzárkóztatás megvalósítását. A másik fontos tényező, amely meghatározhatja ezen pártok és vezetők jövőjét, az a társadalmi polarizáció. Több országban is rendkívül szoros választási eredményekkel kerültek hatalomra a régi/új baloldali vezetők, ami – legalábbis a *pink tide* vezetőihez képest – korlátozza legitimitásukat, és láthatóbbá teszi a kritikusokat, erősebbé az ellenzéket. Egyre láthatóbb, hogy a demokratikus választásokon győzedelmeskedő szereplők nem mindig tudnak társadalmi megnyugvást hozni az egyes latin-amerikai országokban, mivel az ellenzéket támogató politikusok és szavazók ellenségként tekintenek a győztesre, programját elutasítják.

A fentiek kapcsán két példát érdemes kiemelni. Brazíliában nagy nemzetközi figyelem övezte a 2022. novemberi elnökválasztást, ahol egy jobboldali (Jair Bolsonaro) és egy baloldali (Lula da Silva) populista vezető csapott össze. A végül győzedelmeskedő Lula, ahogy fentebb szó volt róla, már szolgált elnökként Brazíliában 2003 és 2011 között, és az első *pink tide* meghatározó szereplője volt. Ezekben az években nagy sikereket ért

el a belpolitikában és a külpolitikában egyaránt; Brazília az egyik legmeghatározóbb feltörekvő állammá vált, a 2008-as világgazdasági válságot követően fontos szerepet töltött be a G20-ban, az akkor formálódó BRICS-csoportban Dél-Amerikát képviselte, míg a globális környezeti kormányzás megkerülhetetlen szereplőjévé vált, aktív multilateralizmusával nagy presztízszt szerzett a Dél–Dél együttműködésen belül, de kiegyensúlyozott kapcsolatokat ápolt a nyugati államokkal is. 2022-es kampányában alapvetően az ezen sikerekhez való visszatérést ígérte, míg kevés szó esett a „hogyan”-ról, pedig a megváltozott környezetben ez kiemelkedő jelentőségű. A Bolsonaroval való párharc tétjeként a demokrácia megőrzését nevezte meg, kampányában élvezte az ekkor már Biden vezette Egyesült Államok és a Nyugat támogatását. A váratlanul szoros eredmény és a mögötte húzódó társadalmi polarizáció azonban nehézségeket jelenthet a következő évek kormányzásában, vagyis Lula visszatérése a legkevesbé sem garancia arra, hogy Brazíliába visszatér a politikai és gazdasági stabilitás, és az ország a 2000-es évekhez hasonló sikereket produkál nemzetközi szinten.

A populizmust kísérő társadalmi megosztottság kapcsán Peru is fontos példa. 2022 decemberében a 2020-ban megválasztott Pedro Castillo elnök megkísérelte felosztatni a kongresszust, és rendeleti úton kormányozni, arra hivatkozva, hogy politikai ellenfelei ellehetlenítik kormányzását. Ennek eredményeként szövetségesei is ellene fordultak, és eltávolították az elnöki székből, amit véres összecsapások követtek az országban Castillo követői és az új kormány között. Kérdéses, hogy a következő választás hoz-e a társadalom egésze számára elfogadható, legitim vezetőt, véget vetve az elmúlt évek permanens politikai válságának: Peruban az elnöki ciklusok ötévesek, ennek ellenére 2016 óta a Castillót váltó Dina Boluarte a hatodik elnök.

A demokratizálódás 1970-es évektől kibontakozó, harmadik hullámának kiemelkedő szereplői a latin-amerikai államok, ám a kezdeti ígéretes eredmények ellenére mára visszatérő problémát jelent a demokratikus úton megválasztott vezetők legitimitásának megkérdőjelezése, több ízben is véres összecsapások, politikai gyilkosságok vagy arra tett kísérletek kísérik a politikai választásokat, ami erodálja a demokrácia intézményét és a demokrácia mint kívánatos politikai rendszer társadalmi megítélését.

Külpolitikai kérdőjelek

A 2000-es években a multipoláris világrend épülése nagy várakozásokat hozott Latin-Amerikában, és valóban úgy tűnt, a térség vagy legalábbis Brazília mögött Dél-Amerika az új világrend egyik pólusává válhat. Ez egyfelől kiegyensúlyozottabb

Amerika-közi kapcsolatokat ígért, másfelől Dél-Amerika látszólag jó úton haladt, hogy a nemzetközi rendszer elismert, autonóm szereplőjévé, egyben Brazília vezetésével a Dél–Dél együttműködés aktív résztvevőjévé, sőt alakítójává váljon. Ennek fontos belső feltétele volt, hogy a *pink tide* vezetői hasonló külpolitikai attitűdöt képviseltek, csatlakoztak a 2001. szeptember 11. után formálódó, az USA unilateralizmusával szemben kritikus tömbhöz, és a létrehozott új regionális szervezetek révén jól látható aktorokká váltak a nemzetközi szintén. Külső feltételként pedig a globális dél több szereplője is, úgy tűnt, pólust képes formálni a kibontakozó multipoláris világrendben.

A 2010-es évek közepétől kibontakozó változó belső és külső feltételek azonban új koordináta-rendszerbe helyezték a térség államait. A *pink tide* utáni éraban kibontakozó, fentebb vázolt politikai fragmentáció, az erősödő politikai és gazdasági instabilitás, a humanitárius válság Venezuelában és az onnan Dél-Amerikába áramló menekültek milliói nagy kihívás elé állították a térség több államát, mindenekelőtt Kolumbiát, Chilét és Ecuadorot. Mindezek nyomán Latin-Amerika országai kevésbé képesek külpolitikai érdekeiket definiálni és érvényre juttatni a világban. A mélyülő társadalmi ellentétek, a nemzetközi sajtóban megjelenő véres zavargások, tüntetések a másik oldalon rontják Latin-Amerika külső percepcióját, erősítik a térséggel kapcsolatos régi sztereotípiákat, nevezetesen, hogy a latin-amerikai államok folyamatosan válságokkal küzdenek. Mindezek következtében félő, hogy a térség államai kevésbé vonzó partnerként tűnnek fel, politikai aktorként és befektetési célpontként egyaránt. Mindemelllett az elmúlt évtized politikai folyamatai, a több országot érintő gyakori rezsim- és politikai irányváltások rendkívül megnehezítették a regionális szintű kooperációt. A regionális szervezetek mélyítésének alapvető akadályja volt, hogy Brazília önként, Venezuela kényszerből fordult el a korábban ambicionált dél-amerikai/latin-amerikai vezetői szereptől, immár nem volt, aki az együttműködés irányát meghatározta és költségeit megfizette volna. Az egymást tagságban átfedő regionális szervezetek (1. ábra) kiüresedése az elmúlt évtizedben egyértelmű akadályt jelentett a dél-amerikai külpolitikai együttműködésben, de abban is, hogy ezen szervezeteken keresztül a térség államai egységes szereplőként lépjenek fel a nemzetközi szintén.

Latin-Amerika jövőjének külső feltételeként fontos megemlíteni a globális szinten kibontakozó amerikai–kínai vetélkedést, amelynek kapcsán egyes elemzők már egyenesen az új hidegháború eljövételét vizionálják, ahol a Nyugat vezetője még mindig az Egyesült Államok, Keleté azonban már Kína. Az új világrend kontúrjai egyelőre bizonytalanok, az azonban körvonalazódik, hogy a kínai–amerikai rivalizálás szűkíti a félperiféria államai számára a külpolitikai egyensúlyozás gyakorlatát, és erőteljesebb nyomást gyakorol a világ államaira, hogy a nemzetközi ügyekben, mindenekelőtt

1. ábra. Regionális szervezetek Latin-Amerikában

Forrás: RIBEIRO 2022

a fegyveres konfliktusokban és a globális kihívások kapcsán állást foglaljanak és elköteleződjenek. Ez a tendencia Latin-Amerika számára egyfelől megnehezíti, hogy önálló szereplőként tűnjön fel, másfelől, hogy továbbvigye a hidegháború vége óta követett stratégiát, miszerint politikailag és gazdaságilag egyaránt kötődik a fejlett államokhoz és a globális dél szereplőihöz, és ezen diverzifikáció mentén lehetővé válik a függőség elkerülése, kiegyensúlyozottabban tud reagálni a gazdasági válsághelyzetekre. Ezen a téren alapvető jelentőségű Brazília külpolitikája.

Ahogy már volt róla szó, a harmadik Lula-kormány jelentős hazai és nemzetközi várakozásokkal néz szembe, míg Lula beiktatási ígérete szerint elnökségével „Brazília visszatér”, vagyis „mindenkivel kapcsolatot épít” (ADLER–LONG 2023). Az új brazil elnök számára a globális rend párbeszédre és multilateralizmuson alapul, ami erősíti a multipoláris világrend építését. Az Egyesült Államok részéről azonban

Lula megválasztása azért öröndetes, mert Brazília „visszatér” a szabad világ (értsd: a demokráciák) közösségébe. Lula politikája, retorikája kétségkívül közelebb áll Biden demokráciafelfogásához, mint Bolsonaroé, csak hogy ez távolról sem jelent külpolitikai közösséget: az új brazil elnök várhatóan elődjéhez képest kevésbé lesz kritikus a Maduro-rezsimmel szemben, továbbra is megszavazza majd az ENSZ-ben a Kuba elleni amerikai szankciók elítélését, és eddigi megnyilatkozásai alapján a legkevesbé sem fogja támogatni az Oroszország elleni nyugati szankciókat. Lula első két ciklusában fontos alakítója volt az akkor felívelő kínai–brazil kapcsolatoknak; Pekingben a gazdasági kapcsolatokon túl azért látott lehetőséget, mert hitte, hogy Kína és Brazília a globális dél két egyenlő szereplője, partnerségük segítheti a multipoláris világrend kiépülését. Mára Kína globális pozíciója nem összevethető Brazíliáéval, emellett a kínai kölcsönök – nem utolsósorban a venezuelai tapasztalatok nyomán – elapadni látszanak, erősek a kérdőjelek azzal kapcsolatban, hogy Kína lesz-e a jövőbeli latin-amerikai fejlődés finanszírozója, ami a 2000-es években még valószínűnek látszott. A BRICS-szel kapcsolatban Lula megválasztását követően a tagság szélesítését javasolta, aminek célja vélhetően az, hogy erősítse pozícióit a blokkon belül, és mélyítse a Dél–Dél együttműködés szövetét. Kérdés, hogy a globális dél országai részéről milyen lesz Lula Brazíliájának megítélése, képes lesz-e megerősíteni korábbi befolyását és presztízsét, lehet-e még modell a fejlődők számára.

Latin-amerikai kilátások a kínai–amerikai vetélkedés koordináta-rendszerében

Latin-Amerika történelmileg sajátos helyet tölt be a nemzetközi rendszerben: míg kulturálisan (mindenekelőtt nyelv és vallás tekintetében) szorosan kötődik a nyugati világhoz, a függetlenedést követően nyersanyagexportőrként integrálódott a világ-gazdaság rendszerébe, majd a 20. század második felétől gazdasági szerkezetét, illetve gazdasági-szociális mutatóit tekintve is a fejlődő világ részeként tartották számon. Ez a kettősség még komplexebbé vált, amikor az 1980-as évektől kezdve a latin-amerikai országok sorra indultak el a demokratizálódás és a piaci nyitás útján, követve a fejlődés USA diktálta receptjét. A gyarmati múltból is fakadó beidegződések, a latin-amerikai társadalmak hierarchizáltsága, a gazdasági szerkezetváltás nehézségei, az intézményesített korrupció, illetve külső tényezők egyaránt szerepet játszottak abban, hogy a 2000-es években a térség államainak jelentős része elfordult a nyugati modelltől, saját alternatívát és új partnereket keresett.

A latin-amerikai térség máig fontos lehetősége, puha hatalmi forrása, hogy „köztes” pozícióját kihasználva hídként szolgáljon Észak és Dél, fejlett és fejlődők, a nyugati és nem nyugati világ között. Ehhez a hídszerephez kitűnő eszköztárat nyújt a diplomáciai kapcsolatokban és multilaterális fórumokon szerzett 200 éves tapasztalat, amely jóval régebbi és mélyebb, mint a fejlődő világ afrikai és ázsiai tagjaié. A Kínai Népköztársaság (és általában Ázsia) politikai és gazdasági térnyerése Latin-Amerikában jól rímelt erre a lehetőségre, olyan forгатókönyv látszott körvonalazódni, miszerint a hidegháborús évtizedek „elzártága” után Latin-Amerika végre szélesedő nemzetközi kapcsolatrendszerrel önálló szereplőként, saját külpolitikai célkitűzések megfogalmazásával (és nemcsak az USA „hátsó udvaraként”) kiléphet a nemzetközi porondra, aktorrá válhat az épülő multipoláris világrendben.

Latin-Amerika alternatívakeresése a washingtoni konszenzust követően, illetve szociális programjai és eredményei a szegénység csökkentése tekintetében hiteles szereplővé tették a fejlődő világon belül, míg a térség államainak képviselte a G20-ban támogatta Latin-Amerika aktívabb nemzetközi szerepvállalását. Mindemelllett a latin-amerikai térség a nemzetközi környezetvédelmi rezsim kiemelkedő szereplője, Brazília földrajzi elhelyezkedése adta megkerülhetetlen pozíciójával megtámogatva, a jövőben ez egyébként továbbra is fontos lehetőség a térség számára – a világ régiói közül Latin-Amerikában a legmagasabb a megújuló energiaforrások használatának aránya (CEPAL 2018: 4). A nyugati világ – mindenekelőtt az Egyesült Államok és a nyugat-európai országok – szemében pedig Latin-Amerika a fejlődő világ régiói közül politikailag és kulturálisan is a legközelebb álló, régi, jól ismert szövetséges. Mindezek következtében a hidegháborút követően Latin-Amerikának lehetősége nyílt kapcsolatait szélesíteni a globális dél és a globális észak államaival egyaránt, hogy a változó nemzetközi rendszerben jelentőségét növelve egyfajta hídszerepet töltsön be, elfogadott szereplőként segítse a párbeszédet fejlettek és fejlődők között.

A fenti lehetőségek azonban nem látszanak beérni a 2020-as évtizedben; a brazil politikai és gazdasági válságot követően Jair Bolsonaro populista jobboldali politikus elnökké választása inkább elszigetelődést, mintsem aktív beágyazódást hozott a nemzetközi politikában, a venezuelai válság pedig ugyan folyamatos nemzetközi figyelmet garantál a térség irányába, de a Latin-Amerikával kapcsolatos negatív sztereotípiákhoz visszatérve. Latin-Amerika számára Donald Trump amerikai elnök külpolitikája nagy visszalépést jelentett az Obama-érához képest, retorikában és tettekben egyaránt a tradicionális, erősen paternalista amerikai attitűdöt hozta vissza az USA részéről. Joe Biden szemlélete pedig, miszerint a világ mind jobban a demokráciák és a tekintélyelvű rezsimek csoportjára oszlik, amelyek között szűkülnek az együttműködés lehetőségei,

nehezíti ennek a korábban ígéretes hídszerepnek a kibontakozását, mivel a két tömb közötti választás felé tolja a latin-amerikai országokat.

Mindezekén túl, nem utolsósorban Európa belső kihívásai miatt, a latin-amerikai kapcsolatok leépülőben vannak, a kínai reláció felfutását pedig megtorpanás követte, ráadásul a függőség új szálait jelentve Latin-Amerika számára. Kína globális felemelkedése nyomán politikai és gazdasági érdekei földrajzilag szélesednek, de a latin-amerikai térség – már csak a földrajzi távolság miatt is – nem lehet prioritás Peking számára olyan térségek mellett, mint a Közel-Kelet vagy akár Afrika (Afrika szerepéről és a kínai jelenlétről lásd TARRÓSY–MARSAI 2024). A latin-amerikai országok perspektívájából tekintve a legfőbb kérdés az, mit tesznek a következő évtizedekben a függőség elkerüléséért, az oly jól ismert centrum–periféria viszony negatív hozadékainak kivédéséért, hogy tudják érdekeiket képviselni és pozíciójukat erősíteni Kínával szemben. Milyen lehetőségeik vannak a romló kereskedelmi cserearányok és az eladósodottság fékezésére, megállításaára?

A fentiekkel kapcsolatban is jelentős korlát a latin-amerikai országok ideológiai irányváltásainak sora az elmúlt évtizedben, vagyis a politikai és gazdasági kontinuitás hiánya. Ahogyan fentebb láthattuk, az elmúlt 30 évben igen turbulens folyamatok zajlottak a térségben, de fennmaradni látszik a 20. század egészére jellemző gyakori modellváltás, a teljes politikai és gazdasági irányváltás. A latin-amerikai térség államai előtt álló fontos kihívás, hogy megtalálják azt az utat, a politikai és gazdasági stabilitás azon keretrendszerét, amely hosszabb távon is képes fenntartani a fejlődést és a növekedést. Latin-Amerika jelenének legfontosabb kérdése, hogy a jelenleg több országban tapasztalható politikai instabilitás milyen irányba fordul, a térség államai képesek lesznek-e a konszolidációra, tud-e erősödni a politikai pártokba és a demokrácia intézményébe vetett társadalmi bizalom. Ennek tétje, hogy a térség államai bent tudnak-e (kívánnak-e) maradni a demokratikus államok rendszerében, sikerül-e a latin-amerikai társadalmak többsége számára elfogadható víziót építeni az egyes országokban.

A pólusként való megerősödés másik fontos kihívása a térség heterogenitása. Míg a területileg vagy nemzetközi jelentőségükben nagyobb latin-amerikai szereplők, mint Brazília, Mexikó és Kuba, nemzetközileg meghatározó államok, velük szemben az Andok államai az elmaradottság és a kábítószerek kereskedelem, Közép-Amerika pedig a szegénység és a szervezett bűnözés kihívásai mentén kerül a nemzetközi figyelem középpontjába. Az egységes fellépés intézményi keretei (mindenekelőtt a 2010-es években formálódó, Latin-Amerika egészét lefedő Latin-amerikai Államok Közössége, a CELAC [Comunidad de Estados Latinoamericanos y Caribeños]) ugyan megvannak, de ettől még a belső törésvonalak tovább erősödnek.

A multipoláris világrend koncepciója és formálódása új lehetőséget hozott a latin-amerikai térség számára; úgy tűnt, kitörhet a hidegháború idején rögzült „az USA hátsó udvara” pozícióból, és önálló szereplőként léphet fel a világpolitikában. Az elmúlt évtized azonban inkább lassította Latin-Amerika tömbbé formálódását, míg a multipolaritás mellett megjelent a versengő koncepció, miszerint a kínai–amerikai vetélkedés mentén meghatározott jövő akár ismét a bipolaritás felé indíthatja a változó világrendet. Ez a szcenárió Latin-Amerika számára egyértelműen kedvezőtlenebb, mivel ismét az igazodás és a betagozódás lehetőségeit erősíti, amelyek a hidegháború időszakát is meghatározták.

Felhasznált irodalom

- ACOSTA ARCARAZO, D. (2009): Latin American Reactions to the Adoption of the Returns Directive. *CEPS*, 2009. november. Online: www.ceps.eu/wp-content/uploads/2009/11/latin-american-reactions-adoption-returns-directive.pdf
- ADLER, D. – LONG, G. (2023): Lula's Foreign Policy? Encouraging a Multipolar World. *The Guardian*, 2023. január 1. Online: www.theguardian.com/commentisfree/2023/jan/01/brazil-lula-foreign-policy-multipolar-world
- ANGANG, H. – LINLIN, H. – ZHIXIAO, C. (2005): China's Economic Growth and Poverty Reduction (1978–2002). In TSENG, W. – COWEN, D. (szerk.): *India's and China's Recent Experience with Reform and Growth*. London: Palgrave Macmillan, 59–90.
- BARRERA DIAZ, C. A. (2021): Candidates Shot, Kidnapped, Tied With Noose as Mexico Vote Nears. *Bloomberg*, 2021. május 22. Online: www.bloomberg.com/news/articles/2021-05-22/candidates-shot-kidnapped-tied-with-noose-as-mexico-vote-nears?sref=hF44HboC
- CASTAÑEDA, J. (2022): Latin America's New Pink Tide? *Project Syndicate*, 2022. április 8. Online: www.project-syndicate.org/commentary/latin-america-no-new-pink-tide-by-jorge-g-castaneda-2022-04
- CEPAL (2018): *Social Panorama of Latin America*. Online: www.cepal.org/en/publications/44396-social-panorama-latin-america-2018
- CREUTZFELDT, B. (2016): China y EE. UU. en Latinoamérica. *Revista Científica General José María Córdova*, 14(17), 5–6. Online: <https://doi.org/10.21830/19006586.1>
- DANIELS, J. P. (2022): Talks to Resume between Venezuela Government and Opposition. *Financial Times*, 2022. november 24. Online: www.ft.com/content/f12163f2-705e-4ef5-bf09-34da40be8cco
- ELLNER, S. (2019): Different Perspectives on Twenty-First-Century Latin America. Book Review. *Latin American Perspectives*, 46(1), 282–284. Online: <https://doi.org/10.1177/0094582X18808772>

- FRANGLE-MAWAD, T. (2023): Venezuela's Modest Economic Liberalization Has Created a „Hellscape of Inequality”. *Foreign Policy*, 2023. január 19. Online: <https://foreignpolicy.com/2023/01/19/venezuela-economy-liberalization-poverty-growth-inequality-maduro>
- HAKIM, P. (2006): Is Washington Losing Latin America? *Foreign Affairs*, 85(1), 39–53. Online: <https://doi.org/10.2307/20031841>
- JENKINS, R. – PETERS, E. D. szerk. (2009): *China and Latin America. Economic Relations in the Twenty-First Century*. Bonn – Mexico City: DIE–CECHIMEX. Online: <https://doi.org/10.22201/cechimex.9783889854858p.2009>
- MARDELL, J. (2022): Bolsonaro vs. Lula: What's at Stake for China in Brazil Election? *The China Project*, 2022. október 26. Online: <https://thechinaproject.com/2022/10/26/bolsonaro-vs-lula-whats-at-stake-for-china-in-brazil-election>
- MARTON P. (2024): Az Egyesült Államok kilátásai: geopolitikai versengés, nem hagyományos kihívások és elbizonytalanodó identitás. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 331–348.
- MORENO, L. A. (2010): Welcome to the Latin American Decade. *Financial Times*, 2010. július 6. Online: www.ft.com/content/28446610-8930-11df-8ecd-00144feab49a
- NAGY S. Gy. – DREXLER A. (2017): Kuba–amerikai kapcsolatok az Obama-adminisztráció alatt. *Külggyi Szemle*, 16(ksz.), 69–90.
- NAYLOR, W. (2017): Democracies Beware? Is China Working to Expand Its Influence in Latin America? *Global Americans*, 2017. december 7. Online: <https://theglobalamericans.org/2017/12/democracies-beware-china-working-expand-influence-latin-america>
- NUNES, F., – MELO, C. R. (2017): Impeachment, Political Crisis and Democracy in Brazil. *Revista de Ciencia Política*, 37(2), 281–304. Online: <https://doi.org/10.4067/s0718-090x2017000200281>
- RAMSEY, G. et al. (2021): Negotiating a Return to Democracy in Venezuela: Insights from the Participants in the 2019 Oslo–Barbados Talks. *WOLA Research Report*, 2021. július 19. Online: www.wola.org/analysis/negotiating-a-return-to-democracy-in-venezuela-insights-from-the-participants-in-the-2019-oslo-barbados-talks
- RAY, R. et al. szerk. (2017): *China and Sustainable Development in Latin America: The Social and Environmental Dimension*. London – New York – Melbourne – Delhi: Anthem. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1jktqpm>
- RIBEIRO, C. C. N. (2022): Regionalism in the Global South: Institutional Mapping of the Scenarios of Overlapping. In RIBEIRO, C. C. N.: *Overlapping Regional Organizations in South America and Africa*. Cham: Springer. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-030-98900-2_2
- SINGH, A. (2021): The Myth of „Debt-Trap Diplomacy” and Realities of Chinese Development Finance. *Third World Quarterly*, 42(2), 239–253. Online: <https://doi.org/10.1080/01436597.2020.1807318>

- SOLTÉSZ B. (2014): Latin-amerikai migrációs körkép. In TARRÓSY I. – GLIED V. – VÖRÖS Z. (szerk.): *Migrációs tendenciák napjainkban*. Pécs: Publikon, 177–192.
- TARRÓSY I. – MARSAI V. (2024): Szubszaharai Afrika és az új világrend: perspektívák, kihívások és feladatok. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 281–303.
- VADELL, J. A. (2018): El Foro China-CELAC y el nuevo regionalismo para un mundo multipolar: desafíos para la Cooperación Sur-Sur. *Carta Internacional*, 13(1), 6–37. Online: <https://doi.org/10.21530/ci.v13n1.2018.733>
- VÖRÖS Z. – HORVÁTH L. (2024): Dominancia és függés? – Kína az átalakuló nemzetközi térben. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 37–60.
- WIGELL, M. (2016): *China's Advance in Latin America: Geostrategic Implications for Europe, the US, and the Region Itself*. Helsinki: The Finnish Institute of International Affairs.